

Nederlandse vrouwen blijven steken op lage wekelijkse arbeidsduur

Román, A., Schippers, J. & Vlasblom, J.D. 2007. *Vrouwen, gezinnen en werk: een cohortbenadering van de arbeidsparticipatie in Nederland*. Tilburg: OSA.

Nederlandse vrouwen zijn in toenemende mate actief op de arbeidsmarkt. Toch zien we bij opeenvolgende cohorten nauwelijks verschil in het aantal uren dat zij werken: deeltijds was en is het parool. Dat laatste lijkt vooral samen te hangen met het feit dat het aantal uren dat vrouwen werken in de loop der jaren niet minder afhankelijk is geworden van hun gezinsomstandigheden.

In 1983 spraken Hartog en Theeuwes reeds over 'de onstuitbare opkomst van de werkende gehuwde vrouw' in Nederland (Hartog en Theeuwes, 1983). De Emancipatiemonitor 2006 (SCP/CBS, 2006) laat zien dat de groei van de participatie van vrouwen in Nederland de afgelopen jaren stagneert en vooral de groei van het aantal gewerkte uren blijft duidelijk achter bij de gestelde beleidsdoelen. Het doel van dit onderzoek is meer in detail na te gaan hoe de participatie van opeenvolgende cohorten vrouwen zich heeft ontwikkeld. Specifieke aandacht gaat uit naar de mate waarin vrouwen hun urenbeslissing laten hangen van een aantal gezinskenmerken. Het OSA-Arbeidsaanbodpanel maakt het mogelijk de vraag te beantwoorden of en in welke mate deze samenhang zich in de loop van de tijd ontwikkelt en tussen generaties verschilt. Dit antwoord kan van belang zijn voor beleidsmakers die de participatie en het uren aantal van vrouwen in Nederland verder wensen te vergroten. Het antwoord kan tevens een rol spelen in de discussie over de relatie tussen moederschap en arbeidsparticipatie. Brinkgreve en Te Velde (2006) hebben re-

cent de stelling geponeerd dat de arbeidsparticipatie van vrouwen het moederschap in de weg staat. Schippers (te verschijnen) stelt daar tegenover dat de keuze voor laat ouderschap en minder kinderen vooral een zaak is van andere dan van arbeidsmarktgerelateerde factoren (factoren in de persoonlijke en psychologische sfeer). Deze

laatste opvatting sluit aan bij de stelling van de Britse sociologe Hakim (2000) dat de participatie en met name het uren aantal van vrouwen vooral gestuurd wordt door een a priori verschil in preferenties tussen vrouwen en veel minder door de restricties die vrouwen al dan niet ervaren op de arbeidsmarkt. Met dit onderzoek hoopt de OSA deze discussie een stap verder te helpen.

Samenvattend zullen in dit onderzoek de volgende vragen centraal staan.

1. Hoe heeft de arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland zich gedurende de afgelopen kwarteeuw ontwikkeld voor opeenvolgende cohorten?
2. Welke verschillen zien we daarbij op het punt van de arbeidsdeelname en het aantal gewerkte uren?
3. In hoeverre valt door de tijd heen een verandering waar te nemen van de mate waarin de arbeidsdeelname respectievelijk het aantal gewerkte uren van vrouwen afhankelijk is van de gezinssituatie?

Vooreerst schetsen we een beknopt theoretisch kader. Vervolgens worden de data gepresenteerd en wordt een ontwikkeling in de tijd van de arbeidsdeelname van vrouwen in Nederland en het aantal gewerkte uren voor opeenvolgende cohorten geanalyseerd. Daarna staat de relatie tussen de urenbeslissing en de gezinssituatie centraal. Tot slot brengen wij de onderzoeksresultaten in relatie met het beleid.

Theoretisch kader

Participatiebeslissing en urenbeslissing

Volgens de economische theorie van het arbeidsaanbod wordt het arbeidsaanbodgedrag van individuen gekenmerkt door twee beslissingen: de participatiebeslissing en de zogeheten urenbeslissing. Bij de eerste beslissing gaat het om de vraag naar wel of niet actief worden op de arbeidsmarkt. Bij de tweede om de vraag hoeveel uur er – gegeven het feit dat wordt geparticipeerd – wordt aangeboden. Veelal wordt verondersteld – en regelmatig bevestigd door empirisch onderzoek (Killingsworth, 1983; Siegers, 1985; Grift, 1998 en Vlasblom, 1999) – dat naarmate vrouwen meer zorgtaken hebben er meer voor nodig is om hen ertoe te verleiden hun arbeid buitenshuis aan te bieden.

Substitutie- en inkomenseffect

Bij de urenbeslissing spelen twee effecten: het substitutie-effect en het inkomenseffect. Het substitutie-effect verwijst naar het effect dat, naarmate het uurloon dat iemand op de arbeidsmarkt kan verdienen hoger is, het 'duurder' is om een uur niet te werken (en dat uur bijvoorbeeld aan te wenden voor vrijetijdsbesteding). Het inkomenseffect verwijst naar het effect dat een gewerkt uur meer oplevert naarmate het uurloon hoger is. Aanbieders van arbeid zullen de neiging hebben een deel van dat hogere inkomen aan te wenden voor vrije tijd. Terwijl een hoger uurloon dus resulteert in een positief substitutie-effect op het aanbod van uren resulteert datzelfde hogere uurloon tegelijkertijd in een negatief inkomenseffect op het gewerkte aantal uren. Het saldo van die twee tegen elkaar inwerkende effecten staat niet bij voorbaat vast. Wel kan worden verondersteld dat naarmate hogere inko-

menniveaus worden bereikt de kans toeneemt dat het inkomenseffect het substitutie-effect gaat overheersen.

Opleiding

Vrouwen met een hogere opleiding worden verondersteld meer (uren) betaald werk te verrichten. Naarmate in opeenvolgende cohorten meer vrouwen een hoger opleidingsniveau hebben, wordt verwacht dat het uren aantal zal toenemen. Met het voortschrijden van de emancipatie mag worden verwacht dat het belang dat aan betaald werk, ont-plooiing en economische zelfstandigheid wordt toegekend in brede kring toeneemt en daarmee steeds minder een opleidings specifiek effect wordt. In de tijd bezien, zal het positieve opleidingseffect op de participatie afnemen.

Partner

Naarmate het partnerinkomen (het overige huishoudinkomen) hoger is, zullen met name lager opgeleide vrouwen minder participeren en/of uren aanbieden, terwijl hoger opgeleide vrouwen juist meer uren zullen aanbieden.

Kinderen

Naarmate het uurloon lager is en naarmate moeders een hogere waarde toekennen aan zelf zorgen, zullen zij er eerder voor kiezen hun tijd niet te besteden aan betaald werk, maar aan onbetaalde zorg. Bij een hoger uurloon zal de afweging minder snel in het voordeel van onbetaalde zorg uitvallen. Naarmate het uurloon (en als indicator daarvoor kan opnieuw het opleidingsniveau worden genomen) van moeders hoger is, zullen zij er minder voor kiezen bij de komst van een kind te stoppen met werken dan vrouwen met een lager uurloon respectievelijk zullen zij de omvang van hun aanstelling met minder uren terugbrengen dan vrouwen met een lager uurloon.

Verkenning van de data en de trends

Data

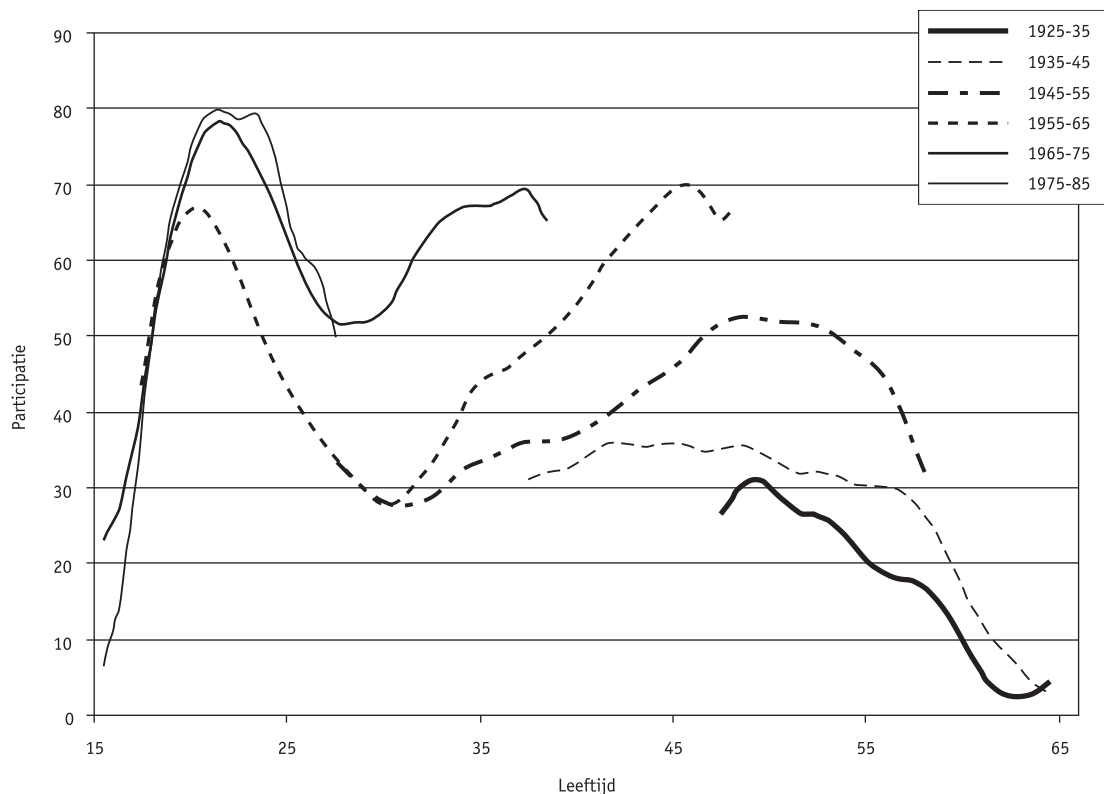
Voor zowel de beschrijvende als de verklarende analyses is in dit onderzoek gebruik gemaakt van opeenvolgende golven van het OSA-Arbeidsaanbodpanel. Het OSA-Arbeidsaanbodpanel bestaat uit tweejaarlijkse enquêtes bij een steekproef van ruim 4 500 personen in de leeftijdscategorie van 16 tot en met 66 jaar die geen dagonderwijs volgen. Na de eerste meting in 1985 is de enquête sinds 1986 om de twee jaar afgenomen. Bij de eerste meting is bovendien een aantal retrospectieve vragen gesteld, waardoor ook enige informatie beschikbaar is over de arbeidsloopbaan tussen 1980 en 1985.

Arbeidsmarktparticipatie naar cohort

De arbeidsdeelname van vrouwen is de afgelopen kwarteeuw fors gestegen. Voor alle opeenvolgende geboortecohorten ligt de lijn die de relatie tussen leeftijd en participatie weergeeft telkens – soms fors – hoger dan die voor het voorafgaande cohort (zie figuur 1). Wanneer we bijvoorbeeld de vergelijking maken op het moment dat de vrouwen van opeenvolgende cohorten de leeftijd van vijftig jaar hebben bereikt, zien we dat de participatie van het cohort 1925-1935 circa 30% bedroeg. Die van het cohort 1945-1955 (de babyboomers) bedroeg al ruim 50%, terwijl de jongste cohort die deze leeftijd inmiddels voor een deel heeft bereikt of bijna zo ver is, het cohort 1955-1965, een participatiegraad van tussen de 65 en 70% laat zien. Bij een leeftijd van 35 jaar als ijkpunt zien we vergelijkbare verschillen tussen (jongere) cohorten. Daarbij valt op

Figuur 1.

Participatie naar leeftijd per cohort, alle vrouwen 1980-2004 (Nederland)

Bron: OSA-Arbeidsaanbodpanel

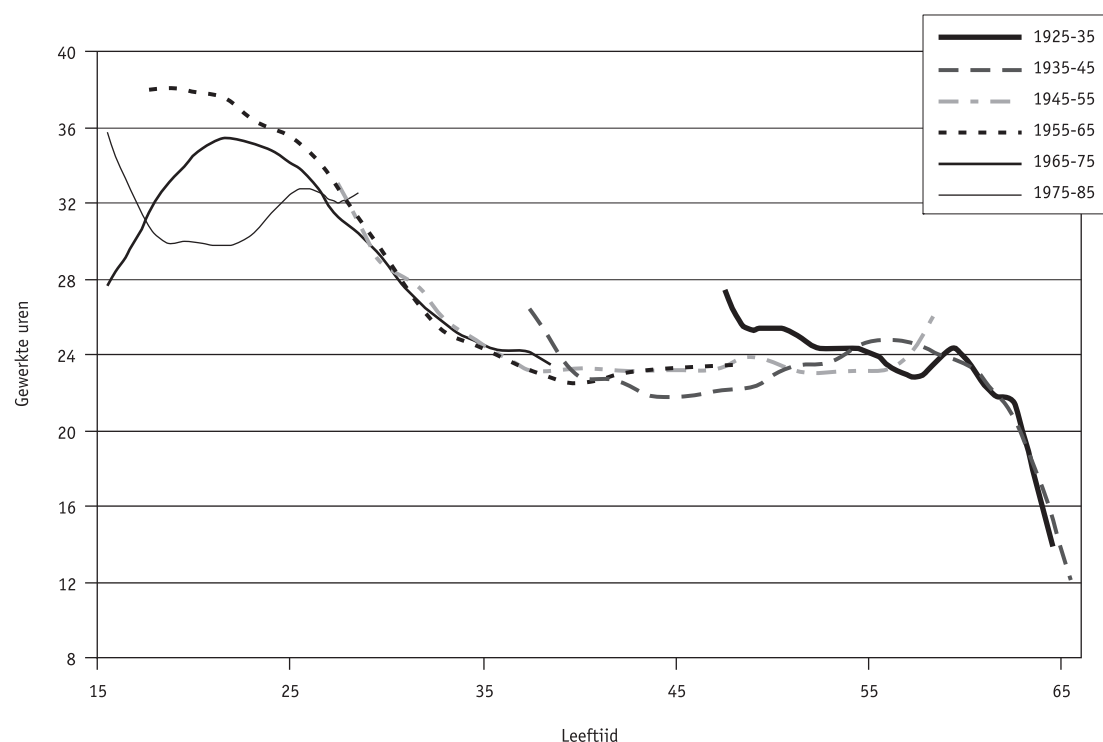
dat de cohorten 1945-1955 en 1955-1965 een vergelijkbaar diep 'kinderdal', dat wil zeggen een periode van lagere participatie rond de geboorte van kinderen, kenden, maar dat de generatie van 1955-1965 een opvallend groot aandeel herintreedsters kent. Het cohort 1965-1975 kent een minder diep kinderdal; hun participatie blijft veel meer op peil dan die van oudere cohorten, ook in de periode waarin veel vrouwen (voor het eerst) moeder worden. Inclusief de (latere) herintreedsters bereikt dit cohort 'uiteindelijk' c.q. vooralsnog geen hogere participatiecijfers dan het cohort 1955-1965. Met circa 70% ligt dit cijfer lager dan het vergelijkbare getal toen het cohort 1965-1975 pas de arbeidsmarkt had betreden. Voor het cohort 1955-1965 ligt het huidige participatiecijfer hoger dan de piek kort na het betreden van de arbeidsmarkt.¹ De cijfers voor de jongste cohort dat recent de arbeidsmarkt heeft betreden, het cohort 1975-1985 (som-

migen van hen hebben zelfs hun initiële opleiding nog niet afgerond), laten ten opzichte van het voorafgaande cohort nog wel enige stijging zien en een iets later tijdstip in de levensloop waarop het kinderdal inzet. Vooralsnog lijkt het kinderdal voor dit cohort echter even diep als voor het cohort 1965-1975.

Gewerkte uren naar cohort

Konden we een tamelijk optimistisch beeld schetsen van de arbeidsdeelname van opeenvolgende cohorten vrouwen, de vraag die nu centraal staat is in hoeverre dit positieve beeld overeind blijft als we kijken naar het aantal door vrouwen gewerkte uren. Zien we hier een vergelijkbare cohortsgewijze groei? Het antwoord, zoals we zien in figuur 2, is duidelijk negatief.

Figuur 2. Uren naar leeftijd per cohort, alle vrouwen 1980-2004 (Nederland)

Bron: OSA-Arbeidsaanbodpanel

Tabel 1.
OLS Regressieanalyse van aantal uren per week 1985, 1986, 1988, 1990, 1992, 1994, 1996, 1998, 2000, 2002 en 2004 (Nederland)

Uren	1985	1986	1988	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004
Effectieve opleidingsjaren (ref. lager onderwijs 6 jaar)											
vmbv/lbo/mavo (10,5 jaar)	3.666*	1.955	0.448	1.818	0.066	-0.140	4.290**	2.176	2.700	-1.320	2.149
havo/vwo/mbo (14 jaar)	6.316***	4.727**	1.593	5.661***	4.299**	2.716	6.714***	4.633*	5.222***	0.311	4.843**
hbo (17 jaar)	5.531**	5.714**	0.463	5.640***	3.256	3.931*	7.951***	7.312***	8.213***	3.540*	6.887***
wo (19 jaar)	5.317	9.772**	-1.025	3.376	1.316	8.331***	9.911***	10.717***	10.454***	5.987***	8.459***
Leeftijd	0.780**	0.292	0.162	0.637**	0.724*	0.405	0.549*	0.726**	-0.028	0.340	0.283
Leeftijd kwadraat	-1.287**	-0.661	-0.396	-1.123***	-1.319**	-0.818*	-1.028**	-1.311***	-0.238	-0.743**	-0.613*
Partner	-4.617***	-3.765**	-2.229*	-3.187***	-4.143***	-2.582**	-3.065***	-1.274	-3.025***	-4.330***	-2.579***
Partner werkend	0.296	-1.142	2.026	-1.129	-2.002	-2.153	-1.868	-2.693	-1.558	-3.791***	-1.840
Inkomen partner (/1000)	-0.613	-0.910	-2.342**	-0.965	-0.426	-0.681	-0.450	-0.889*	-0.286	-0.159	-0.461
Aantal kinderen (ref. = geen kinderen)											
1 kind	-7.518	-5.543	0.961	-9.002**	-0.220	-7.646***	-7.599***	-5.131*	-3.658	1.695	-0.356
2 kinderen	-10.002	-10.802*	-2.458	-11.418***	-3.839	-9.482***	-10.119***	-6.923**	-5.535*	0.391	-2.412
3 kinderen	-8.578	-8.660	-1.852	-12.154***	-4.180	-9.004***	-10.061***	-7.816**	-7.172**	-1.322	-3.158*
4 of meer kinderen	-6.689	-13.586*	8.592	-12.422**	-3.625	-11.157**	-11.660***	-6.752*	-7.106*	-2.141	-2.809
Leeftijd jongste kind (ref. = geen kinderen)											
0-5 jaar	-3.675	-4.048	-9.052	-3.303	-12.593***	-3.905	-3.849	-5.861*	-3.640	-10.842***	-8.743***
6-11 jaar	-3.503	-4.035	-7.723	-3.206	-7.430**	-1.681	-1.715	-4.356	-1.079	-7.943***	-7.771***
12-17 jaar	0.865	0.705	-5.607	2.617	-5.477*	1.879	0.240	-0.596	1.645	-4.936*	-2.206
18-24 jaar	0.082	2.503	-8.697	1.754	-3.277	2.487	4.364*	2.672	2.790	-3.046	-2.498
Constante	21.392***	31.466***	33.231***	25.091***	26.851***	30.533***	23.802***	22.732***	32.690***	34.253***	28.219***
Lambda	-1.196	-0.291	-3.706	0.221	0.406	-0.704	0.794	0.211	-0.395	-1.0765	-0.220
Aantal waarnemingen	818	888	869	948	909	1108	1227	1242	1246	1568	1344

Bron: OSA Aanbodpanel. * p < .05; ** p < .01; *** p < .001

Wanneer we vrouwen zonder en met kinderen en vrouwen van verschillende opleidingsniveaus gezamenlijk bekijken, blijkt dat er tussen de opeenvolgende cohorten nauwelijks sprake van enige ontwikkeling in het aantal gewerkte uren. De leeftijd-urenprofielen voor de opeenvolgende cohorten tonen een grote mate van overlap en vormen samen het zo karakteristieke urenpatroon dat we kennen uit dwarsdoorsnedeonderzoeken naar het aantal gewerkte uren. Qua aantal gewerkte uren treden de opeenvolgende cohorten vrijwel zonder afwijkingen in elkaars voetsporen. De stagnatie in ontwikkeling van de wekelijkse arbeidsuren is onmiskenbaar.

Multivariate analyse: de invloed van het gezin

In deze paragraaf staat de volgende onderzoeksvraag centraal: in hoeverre valt door de tijd heen een verandering waar te nemen van de mate waarin het aantal gewerkte uren van vrouwen afhankelijk is van de gezinssituatie?

Voor de analyse van het door vrouwen gewerkte aantal uren in de verschillende jaren is een regressieanalyse uitgevoerd. De verklarende variabelen zijn een aantal persoonlijke kenmerken en een aantal 'gezinsfactoren'. Bij de persoonlijke kenmerken gaat het om leeftijd en opleiding. Bij de 'gezinsfactoren' gaat het om de aanwezigheid van een partner, of hij werkt, en het netto-inkomen van de partner. Daarnaast is het aantal kinderen en de leeftijd van het jongste kind opgenomen in het model. Uiteraard kan het aantal uren alleen worden geanalyseerd voor vrouwen die ook daadwerkelijk op de arbeidsmarkt actief zijn en is het aantal uren conditioneel op participatie. Hierdoor hebben we mogelijk te maken met 'selectivity bias' en daarom gebruiken wij een Heckman toets (1979) voor de urenmodellen. Tabel 1 bevat de resultaten van de analyses ter verklaring van het gewerkte aantal uren voor respectievelijk 1985 tot en met 1990, 1992 tot en met 1998 en 2000 tot en met 2004.

De arbeidsmarktstatus van de partner (werkend of niet) heeft – behalve in 2002 waar het effect sterk negatief is – geen effect op de uren. De aanwezigheid van een partner heeft in alle jaren – behalve 1998 – een significant negatief effect op het aantal

door vrouwen gewerkte uren. De grootte van het effect varieert in de loop van de tijd, waarbij het er enigszins op lijkt dat het (negatieve) effect sterker is in perioden van economische terugval en iets afneemt als de conjunctuur aantrekt. Het netto-inkomen van de partner heeft meestal geen effect. Alleen voor 1988 en 1998 vinden we – conform de verwachting – een negatief effect.

Het hebben van kinderen heeft een duidelijk negatief effect op het door vrouwen gewerkte aantal uren in 1990 en gedurende de periode 1994-2000. Vanaf 2000 lijkt het effect iets kleiner te worden. Het hebben van twee kinderen heeft een groter (negatief) effect op het uren aantal dan het hebben van één kind, maar het effect van het tweede kind is merkbaar minder groot dan dat van het eerste. Het hebben van drie of meer kinderen heeft nauwelijks een extra effect bovenop het hebben van twee kinderen. De leeftijd van het jongste kind doet er aanvankelijk niet toe. Pas in 1992 zien we daarvan een duidelijk effect (overigens in een jaar dat het aantal kinderen geen significant effect had). In de periode 1994-2000, toen het aantal kinderen wel een negatief effect op het aantal uren had, zien we opnieuw geen effect van de leeftijd van het jongste kind. Na 2000 doet het aantal kinderen er niet meer toe, maar zien we opnieuw een sterk negatief effect van de leeftijd van het jongste kind op het aantal gewerkte uren. Aantal kinderen en leeftijd van het jongste kind lijken in de analyse enigszins te werken als communicerende vaten. Hoe dan ook hebben kinderen door de jaren heen een negatief effect op het gewerkte aantal uren. Ook waar het gaat om het uren aantal kan dus niet de conclusie worden getrokken dat het arbeidsmarktgedrag van vrouwen in de loop van de tijd minder afhankelijk is geworden van 'gezinsfactoren'. De aanwezigheid van een partner en kinderen doen er – net als aan het begin van de onderzoeksperiode – nog steeds toe, ook c.q. juist als het gaat om het door vrouwen gewerkte aantal uren.

Het aantal arbeidsuren is sterk gecorreleerd met opleiding. Alleen in 1988 blijkt opleiding in het geheel geen effect te hebben. Daarna – en met name vanaf 1996 – lijkt zich een patroon af te tekenen dat hoger opgeleiden meer uren werken dan lager opgeleiden. Niet alle jaren manifesteert dit patroon zich echter even duidelijk. Ook voor leeftijd zien we een wisselend effect op het uren aantal. Tot

2000 is er een licht, positief effect zichtbaar van leeftijd op het urenaantal. Daarna tekent zich een (nieuw) effect af dat het beste kan worden omschreven als dat van een parabool, dat wil zeggen dat met het stijgen van de leeftijd aanvankelijk sprake is van een stijging van het urenaantal dat vrouwen werken, maar dat het aantal gewerkte uren op latere leeftijd weer afneemt. Ten slotte wijst het insignificante effect dat we voor alle jaren vinden voor de correctieterm (Heckmans lambda) er op dat het niet noodzakelijk was te corrigeren voor het feit dat de werkende vrouwen een selecte deelpopulatie vormen uit het totale bestand van vrouwen in de leeftijdscategorie van 16 tot 65.

Conclusies en discussie

De cohortsgewijze analyses laten zien dat de groei van de arbeidsdeelname van vrouwen die gedurende de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw op gang kwam zich in de daaropvolgende decennia krachtig heeft doorgezet. Elk volgend geboortecohort bereikt bij verschillende leeftijden voorsnog een hoger participatieniveau. Eerder onderzoek heeft al bij herhaling laten zien dat vooral het gestegen opleidingspeil van vrouwen daarbij de grote motor is (onder andere Vlasblom en Schippers, 2004).

In schril contrast tot de stormachtige ontwikkeling van de participatie staat de feitelijke afwezigheid van enige ontwikkeling op het punt van het aantal gewerkte uren. Tussen opeenvolgende cohorten bestaat op dit punt nauwelijks verschil. De eerste jaren na het betreden van de arbeidsmarkt werken vrouwen circa vier dagen per week. Zo rond hun dertigste – voor veel vrouwen de leeftijd waarop het moederschap zich aandient – gaan zij terug naar ‘halve’ banen of banen van drie dagen in de week. Deeltijds blijft ook dan het parool. De opeenvolgende cohorten treden daarbij zonder veel afwijkingen in elkaars voetsporen.

In het verleden constateerden onder andere de Emancipatieraad (1996), Plantenga (1993) en Pott-Buter (1993) dat vrouwen in Nederland hun arbeidsmarktgedrag in sterke mate afstemmen op de behoeften van het gezin. De analyses van deze studie laten zien dat er in de relatie tussen arbeids-

participatie en een aantal gezinsfactoren de afgelopen decennia niet veel is veranderd. Kinderen hebben een negatief effect op het urenaantal. De aanwezigheid van een partner beïnvloedt het aantal gewerkte uren ook negatief. De uitdaging voor het beleid ligt niet meer in de eerste plaats bij het bevorderen van de transitie van vrouwen van niet-werken naar werken, maar bij het voorkomen van de transitie van een hoger urenaantal naar een lager urenaantal c.q. het bevorderen van een transitie van weinig naar meer uren. Concreet zou dit bijvoorbeeld kunnen betekenen dat momenteel minder dan in het verleden de behoefte bestaat aan extra fiscale prikkels om vrouwen over de drempel te helpen richting arbeidsmarkt. In meer algemene zin is het niet waarschijnlijk dat op vrouwen gerichte financiële prikkels bij het bevorderen van het door vrouwen gewerkte aantal gewerkte uren (conform de door de Nederlandse regering onderschreven Lissabondoelstellingen) een erg prominente rol kunnen vervullen.² Gelet op het (aanhoudende) gewicht van ‘man en kinderen’ bij de urenbeslissing lijken vrouwen vooral tot meer betaalde uren te verlokken als het ‘thuis’ allemaal goed is geregeld en het werk voldoende mogelijkheden biedt om flexibel in te spelen op de situatie thuis. Blijkens rapportages van het Sociaal en Cultureel Planbureau (2006a; 2006b; 2007) en van de Werkgroep Onderwijs Kinderopvang is dat (nog) niet het geval waar het gaat om de kwaliteit en beschikbaarheid van kind- en buitenschoolse opvang en de afstemming van schooltijden en andere vormen van opvang en voorzieningen.

Een en ander neemt niet weg dat ook vrouwen voor wie (de aanwezigheid van) kinderen geen feitelijke barrière voor meer uren werk zouden behoeven te vormen weinig uren werken vergeleken met mannen. Het meest opvallend komt dit in de onderzoeksresultaten naar voren als we kijken naar vrouwen die ‘uit de kinderen zijn’. Hun urenaantal blijft op het (relatief lage) peil van de levensfase waarin zij er wel moesten zijn voor de kinderen. Een (te) gemakkelijke conclusie is dat Nederlandse vrouwen ‘lui’ zouden zijn en niet zo nodig hoeven en dat het hen gemakkelijk wordt gemaakt om ‘slechts’ deeltijds te werken, omdat de welvaart hoog is en een mannelijke kostwinner en zijn vrouwelijke deeltijdpartner samen gemakkelijk een behoorlijk gezinsinkomen bij elkaar kunnen sprokkel-

len. Elementen uit deze conclusie zijn wellicht niet van enige waarheid gespeend.

Amelia Román
OSA (Institute for Labour Studies)

Joop Schippers
Universiteit Utrecht/OSA

Jan Dirk Vlasblom
Universiteit Utrecht

Noten

1. Overigens ligt die piek voor het cohort 1955-1965 ook iets vroeger in de levensloop dan voor de volgende cohorten. Deze verschuiving weerspiegelt het hogere opleidingsniveau c.q. de langere opleidingsduur voorafgaand aan het betreden van de arbeidsmarkt. Met name door de beperking van de studieduur in het hoger onderwijs gaat een hoger opleidingsniveau voor het jongste cohort in mindere mate gepaard met een verdere verschuiving van de toetredingsleeftijd op de arbeidsmarkt.
2. Analyses van onder andere het Centraal Planbureau en de Stichting voor Economisch Onderzoek (SEO) die op dit punt tot andere conclusies komen, lijken deze vooral te baseren op modelberekeningen waarin niet-financiële factoren een beperkte rol spelen, zo niet ontbreken.

Bibliografie

Brinkgreve, C. & te Velde, E. 2006. *Wie wil er nog moeder worden?* Amsterdam/Antwerpen: Augustus.

Emancipatieraad 1996. *Met zorg naar nieuwe zekerheid.* Den Haag.

Grift, Y.K. 1998. Female labour supply. *The influence of taxes and social premiums.* Proefschrift Universiteit Utrecht.

Hakim, C. 2000. *Work-lifestyle choices in the 21st century: Preference theory.* Oxford: Oxford University Press.

Hartog, J. & Theeuwes, J.J.M. 1983. De onstuitbare opkomst van de werkende gehuwde vrouw in Nederland. *Economisch Statistische Berichten*, 3435 (68): 1152-1157.

Heckman, J.J. 1979. Sample selection bias as a specification error. *Econometrica*, (47): 153-161.

Killingsworth, M.R. 1983. *Labor Supply.* Cambridge: Cambridge University Press.

Plantenga, J. 1993. Een afwijkend patroon. *Honderd jaar vrouwenarbeid in Nederland en (West-)Duitsland.* Amsterdam: SUA.

Pott-Buter, H.A. 1993. Facts and fairy tales – about female labor, family and fertility. *A seven-country comparison, 1850-1990.* Amsterdam: Amsterdam University Press.

Schippers, J.J. (te verschijnen). Motherhood and work: a marriage without magic. In G. Beets, J.J. Schippers & E.R. te Velde. *Motherhood and female emancipation: a paradox?* Dordrecht: Springer.

SCP 2006a. *Hoe werkt het met kinderen?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

SCP 2006b. Tijd voor de basisschool. *Factsheet ten behoeve van de invitationale conferentie 'Tijd voor school 2006' op 31 mei 2006.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

SCP 2007. Liefst zoals thuis. *Ouders en kinderen over buitenschoolse opvang.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

SCP/CBS 2006. *Emancipatiemonitor 2006.* Den Haag.

Siegers, J.J. 1985. *Arbeidsaanbod en kindertal: een micro-economische analyse.* Groningen: Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.

Vlasblom, J.D. 1999. Differences in labour supply and income of women in the Netherlands and the Federal Republic of Germany. *A comparative analysis of the effect of taxes and social premiums.* Dissertatie Universiteit Utrecht.

Vlasblom, J.D. & Schippers, J.J. 2004. Increases in female labour force participation in Europe. Similarities and differences. *European Journal of Population*, 20 (4): 375-392.